

А.Т. Карымшакова,
БГУ

КЫЗМАТЧЫ СӨЗ ТҮРКҮМДӨРҮНДӨГҮ ОРЧУНДУУ МАСЕЛЕЛЕР ТУУРАЛУУ

Кыргыз тил илиминде (т.а., ЖОЖдор үчүн чыккан грамматикаларда, справочниктерде, энциклопедиялык сөздүктөрдө) кызматчы сөз түркүмдөрү жөнүндөгү айрым орчундуу маселелер, биздин пикирибизче, бүгүнкү күнгө чейин бир түрдүү каралбай, б.а., илимий жактан бирдей деңгээлде сыпатталып берилбей келе жатканына күбө болобуз. Мындай жагдайдын кыргыз тилиндеги илимий басылмаларда орун алышы терең билим алууну жана алган билимин андан ары улантууну эңсеген жаштарыбызды илимде чаташып калууга алып келиши мүмкүн деген ой менен бул макаланы жазууну туура көрдүк. Биз сөз кылууну эп көргөн маселелер түркологияда эчак эле кандидаттык диссертациялардын деңгээлинде гана эмес, докторлук диссертациялардын деңгээлинде да каралып илимий негизде тиешелүү деңгээлде туура, так чечилгенин көрүүгө болот. Ошондой болсо да, тилекке каршы, түркологиядагы илимий жетишкендиктер айрым гана кыргыз тилиндеги эмгектерде берилүү менен чектелип, жарык көргөн бардык илимий басылмаларда бир кылка болуп берилбей, бирдей деңгээлде каралбай келет. Ал маселени бири – дегеле кызматчы сөз түркүмдөрүнө кайсы сөздөрдүн тобу кирет, алар канчага бөлүнөт деген маселе. Экинчиси – кызматчы сөз түркүмдөрүнө берилип жүргөн аныктамалар канчалык деңгээлде туура деген маселе. Эми булардын ар бирине өз-өзүнчө токтололу.

1-маселе боюнча биз илимий эмгектерди (ЖОЖдор үчүн чыккан грамматикаларды, справочниктерди, энциклопедиялык сөздүктү) анализдеп чыкканда төмөнкү эмгектерде кызматчы сөз түркүмдөрү төрт топко бөлүнүп, аларга жандоочтор, байламталар, бөлүкчөлөр, модалдык сөздөр киргизилген. Караңыз: “Кыргыз адабий тилинин грамматикасы” (-Ф.: Илим, 1980, 476-б.); Абдувалиев И., Садыков Т. “Азыркы кыргыз тили”. Морфология (-Б., 1997, 276-б.); Абдувалиев И. “Кыргыз тили”. Морфология боюнча лекциялар курсу (-Б., 2003, 185-б.); “Азыркы кыргыз адабий тили” (-Б., 2009, 475-б.). Справочниктерде: Дыйканов К. “Кыргыз тили таблица түрүндө” (Алматы, 1989, 294-296-б.); Дыйканов К. “Кыргыз тилинин көрсөтмө куралдары” (Алматы, 1990, 296-300-б.); Үсөналиев С. “Кыргыз тилинин справочниги” (Б.: 2010, 92-б.). Ал эми “Грамматика киргизского литературного языка”. Часть 1. Фонетика и морфология (-Ф.: Илим, 1980, с.365-378) аттуу эмгекте кызматчы сөз түркүмдөрүнө жандоочтор, байламталар, бөлүкчөлөр жана андан тышкары эмнегедир жардамчы атоочтор киргизилген.

Жогорудагылардан айырмаланып, төмөнкү эмгектерде кызматчы сөз түркүмдөрү жандоочтор, байламталар, бөлүкчөлөр болуп үч топко бөлүнгөн. Факты-

ларга кайрылалы: Давлетов С., Кудайбергенов С. “Азыркы кыргыз тили”. Морфология (-Ф.: Мектеп, 1980, 214-б.); “Кыргыз тили” (Пед.институттар үчүн) (-Ф.: Мектеп, 1986, 215-224-б.); “Кыргыз тили”. Энциклопедиялык окуу куралы (-Б., 2004, 228-б.).

Өйдөкү анализдер көрсөткөндөй, модалдык сөздөр кыргыз тилинде чыккан илимий эмгектердин басымдуу бөлүгүндө кызматчы сөз түркүмдөрүнүн тутумунда каралган. Бирок айрым эмгектерде алар (модалдык сөздөр) кызматчы сөз түркүмдөрүнө кошулбай өз алдынча лексика-грамматикалык категория катары каралган. Кыргыз тил илиминде мындай оошкыйыш, чар-жайыттыктар кайдан келип чыккан жана кайсы көз караш илимий жактан негиздүү деген мыйзам ченемдүү суроо жаралат. Муну аныктап-тактап алуу үчүн түркологиялык эмгектерди сыдырып бир карап чыгып, окумуштуулардын пикирлерин анализдеп, бир жыйынтыкка келүү кыргыз тил илими үчүн мезгилдин талабы деп эсептейбиз.

Түркологиялык эмгектерге назар салып караганыбызда айрым эмгектерде модалдык сөздөр кызматчы сөз түркүмдөрүнүн ичинде каралып келгени менен (кыргыз тил илиминдеги чаташуулар ушул жактан келген десе болот), негизинен фундаменталдуу эмгектерде модалдык сөздөр жандоочтор, байламталар, бөлүкчөлөрдөн бөлүнүп берилген жана мындай болуп бөлүнүп берилишинин себеби ал эмгектерде далилдер менен айтылган. Маселен: Кызматчы сөз түркүмдөрү боюнча филология илимдеринин доктору илимий даражасын алган Ф.Р.Зейналов менен К.К.Молгаждаровдун эмгектеринде кызматчы сөз түркүмдөрүнө үчөө: жандоочтор, байламталар, бөлүкчөлөр кирет деп конкреттүү маалымат берилет. Сөзүбүз куру болбош үчүн ал окумуштуулардын пикирлеринен берели. Азербайжан окумуштуусу Ф.Р.Зейналов өзүнүн кызматчы сөз түркүмүнө арналган фундаменталдуу эмгегинде: “Служебные части речи в тюркских языках – послелого, союзы, частицы”, - деп таптак билдирет (Зейналов, 1971, с. 6; Зейналов, 1966, 5-9-б.). К.К.Молгаждаров болсо: “Казак тилинде кызматчы сөздөр маанилик кызматына карай бөлүкчөлөр, жандоочтор, байламталар болуп үчкө бөлүнөт жана алар ич ара лексика-грамматикалык маанилерине байланыштуу бир нечеге бөлүнөт”, - дейт (Молгаждаров, 2012, 173-б.). Ошондой эле башкыр тилинин грамматикасында, Н.К.Дмитриевдин, А.М.Щербактын, Ю.С.Масловдун эмгектеринде модалдык сөздөр кызматчы сөз түркүмдөрүнүн тутумунда каралбай, өз алдынча каралыш керек деп, анын себептерин аныктамаларында, билдирүүлөрүндө чагылдырышат. Караңыз: “Модальные слова как по своему лексик-

ческому составу и семантическому содержанию, так и по способу функционирования в предложении представляют собой своеобразный класс, не имеющий прямого отношения ни к одной из других частей речи”,- деп айтылат “Грамматика современного башкирского литературного языка” (-М.:1981, с.330) аттуу эмгекте. Мындай пикир, биздин оюбузча, тээ кыркынчы жылдары эле жаралган. Себеби Н.К.Дмитриев башкыр тилинин грамматикасында: Модальные слова представляют собой нечто среднее между отдельным словом и частицей. По функции это – частицы, а по своей фонетике и этимологии отдельные слова”,- деген (Дмитриев, 1948,с.131). А.М.Щербак болсо: “Модальные слова выражают субъективную модальность и располагаются между самостоятельными и служебными частями речи, обнаруживая существенные признаки и тех и других”,- дейт (Щербак, 1987, с.43). Бул жерде жогорку ойлордун бышыкталып жатканын байкоого болот. Ю.С.Масловдун эмгегинен да ушундай эле көз карашты жолуктура алабыз: “Отдельную группу, промежуточную между знаменательными и служебными словами, составляют оценочные или модальные слова” (Маслов, 2006, с.172).

Жыйынтыктап айтканда, аталган проблема боюнча адис окумуштуулар кызматчы сөз түркүмдөрүнүн саны үчөө гана жана аларга жандоочтор, байламталар, бөлүкчөлөр кирет, ал эми модалдык сөздөр өз алдынча лексика-грамматикалык категория деген туура бүтүмгө алар көптөгөн илимий анализдерден соң гана келишкен. Илимдеги мындай көз карашты (кызматчы сөз түркүмдөрү үчөө гана, ал эми модалдык сөздөр өз алдынча каралып керек) биз да абдан туура деп эсептейбиз. Ошондуктан мындан аркы кыргыз тили боюнча чыккан илимий эмгектерде жогоркудай чар-жайыттуулуктарга жол берилбестен, ар дайым ушул туура жыйынтык-пикир орун алышы абзел деп эсептейбиз.

Тактоону талап кылган 2-маселе – кызматчы сөз түркүмдөрүндө лексикалык маанинин бар же жоктугу жөнүндөгү маселе. Ал үчүн алгач кыргыз тили боюнча жарык көргөн илимий эмгектердеги аныктамаларга назар салып, карап чыгалы: Бул жерде белгилей кетчү нерсе, кыргыз тил илими боюнча айрым эмгектерде кызматчы сөз түркүмдөрүнө жалпы аныктама берилбей эле, жөн гана алардын бөлүмдөрү жөнүндө маалымат берилип, же алардын кызматчы сөз түркүмдөрү экенин билдирген терминди жазуу менен чектелип, же кызматчы сөз түркүмдөрү башка термин менен аталып, анан алар сыпатталып берилгенин көрөбүз. Демек, бул жерден кызматчы сөз түркүмдөрүндөгү лексикалык дагы, грамматикалык дагы маани жөнүндө эч нерсе биле албайбыз. Мисалы: С.Давлетов, С.Кулайбергеновдор “Кызматчы сөздөр” деген тема коюп, анан “Кызматчы сөздөр өз ичинен үч сөз түркүмүнө бөлүнөт: 1) байламталар, 2) жандоочтор, 3) бөлүкчөлөр”,-деп бүтүрүшөт да, анан алардын ар бири жөнүндө маалымат берүүгө өтүшөт (Давлетов, Кулайбергенов, 1980, 214-б.). “Кыргыз тили” (Пед.институттар үчүн) аттуу коллективдүү эмгекте “Кызматчы сөздөр” деп тема коюлуп, дароо эле алардын бөлүнүштөрү жөнүндөгү маселе карала баштайт (Кыргыз тили,1986, 215-б.). Ал эми “Кыргыз адабий тилинин грамматикасында” (-Ф., 1980, 475-б.). “Маани бербөөчү сөз түркүмдөрү” деген тема коюлуп, текст ичинде “Сөздөрдүн маани бербөөчү тобуна өзүнчө жеке турганда конкреттүү лексикалык мааниге ээ эмес сөздөр кирет”,- деген маалымат берилет.

Ал эми төмөнкү лингвистикалык эмгектерде кызматчы сөз түркүмдөрүнө берилген аныктамалар бири-бирин кайталап, маани-мазмун жагынан окшош экенин көрө алабыз. Анда эмесе айтылгандарга катары менен токтололу: И.Абдувалиев, Т.Садыковдун “Азыркы кыргыз тили”. Морфология (-Б., 1997, 275-б.) жана И.Абдувалиевдин “Кыргыз тили”. Морфология боюнча лекциялар курсу (-Б., 2003, 184-б.) аттуу эмгектерде: “Кызматчы сөз түркүмдөрү өз алдынча лексикалык мааниге ээ болбой, сүйлөмдө негизги сөз түркүмдөрүнө кошумча грамматикалык маани тартуулайт. Булар маани бербөөчү сөз түркүмдөрү деп аталат”,- деген аныктаманы беришет. “Грамматика киргизского литературного языка”. - Часть 1. Фонетика и морфология (-Ф., 1987, с.344) аттуу эмгекте: “Служебные части речи характеризуются отсутствием самостоятельного конкретного лексического значения, неспособностью выполнять функции отдельных членов предложения и ролью показателей семантически-синтаксических отношений между знаменательными словами или частями предложения”,- деп айтылат. С.Үсөналиевдин “Кыргыз тилинин справочниги” китебинде: “Өз алдынча турганда эч кандай лексикалык маанини билдире албаган, сүйлөмдөгү сөздөр менен бирге айтылып, тиешелүү болуп турган сөзгө кошумча маани берген, сөз менен сөздү, сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштырып турган сөздөр кызматчы сөздөр деп аталат”,- дейт. “Кыргыз тили”.Энциклопедиялык окуу куралында (-Б., 2004, 227-б.): “Кызматчы сөздөр – сөздөрдүн, сүйлөмдөрдүн, сөз түркүмдөрүнүн өз ара семантика-синтаксистик байланыштарын көрсөтүп же аларга кошумча маани киргизип турган сөздөр (сөз түркүмдөрү)”,- деп берилет. Бул энциклопедияда кызматчы сөз түркүмдөрүндөгү лексикалык да, грамматикалык да маани жөнүндө сөз жок. Демек, аталган аныктаманы кызматчы сөз түркүмдөрүнө берилген толук аныктама деп эсептөөгө болбойт.

Жогорудагы келтирилген аныктамалардан айырмаланып “Азыркы кыргыз адабий тили” (-Б.; 2009, 475-б.) китебинде төмөнкүдөй жаңы көз караштагы аныктама берилген: “Кызматчы сөздөр негизги сөз түркүмүндөгү сөздөрдөн айырмаланып, лексикалык мааниси кандайдыр бир даражада басаңдап, грамматикалык мааниси басымдуу болгон сөздөрдүн катарына жатат, жеке өзүнчө сүйлөм мүчөсү катары да колдонулбайт. Алар, негизинен, сүйлөм ичиндеги толук маанилүү сөздөрдүн синтаксистик жана семантикалык жактан өз ара кандай катышта тургандыгын көрсөтөт”.

Кыргыз тили боюнча жазылган эмгектердеги аныктамаларды жыйынтыктап келгенде кызматчы сөз түркүмдөрү боюнча үч түрдүү көз караш орун алганын байкоого болот: 1. Кызматчы сөз түркүмдөрү өз алдынча лексикалык мааниге ээ болбогон сөздөр. 2. Кызматчы сөз түркүмдөрүндө лексикалык да, грамматикалык да маани жөнүндө маалыматтын жоктугу. 3. Кызматчы сөз түркүмдөрүндө лексикалык маани басаңдаган, грамматикалык маани басымдуу болгон сөздөр.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз тил илиминде бүгүнкү күнгө чейин берилген аныктамалардын дээрлик бардыгында десек да болот (2009-жылкы “Азыркы кыргыз адабий тилин” кошпогондо), тилекке каршы, кызматчы сөз түркүмдөрү өз алдынча лексикалык мааниге ээ болбогон сөздөр катары сыпатталат.

Ушул проблемага байланыштуу түркологияда кандай ой-пикирлер бар экенин билүү максатында биз негизинен кызматчы сөз түркүмдөрү боюнча атайын илимий иликтөөлөр жүргүзгөн окумуштуулардын эмгектерин карап чыгууну туура таптык.

Анда кызматчы сөз түркүмдөрүндө маани барбы, болсо ал маани кандай маани, лексикалык мааниби, же грамматикалык мааниби, же лексика-грамматикалык мааниби деген суроо өткөн кылымдын 50-60-жылдарында эле курч турганын көрүүгө болот. Ушул маселени кандайдыр бир деңгээлде чечүү максатында А.В.Юрин “Кызматчы сөздөрдүн семантикасы жөнүндөгү маселеге карата” аттуу орус тилинде эмгек жазат. Анда ал: “Эгер лексикалык маани болбосо, анда грамматикалык маани да жок. ...сүйлөм ичинде кызматчы сөздөрдүн ар түрдүү синтаксистик катнашты билдирүүсүнө карай аларды лексика-грамматикалык бирдик катары сыпаттоого болот”, -дейт (Юрин, 1960). Бул аныктамадан улам А.В.Юрин кызматчы сөз түркүмдөрүндө лексикалык да, грамматикалык да маани бар экенин танбаганын көрүүгө болот.

Кызматчы сөз түркүмдөрүнүн бири болгон бөлүкчөлөрдө лексикалык маани барбы же жокпу деген илимдеги жогорудагыдай эле талаш-тартыш маселеге карата илимпоз Е.Т.Черкасованын пикирин берип коюу да орундуудай. Себеби бул окумуштуунун пикири жалаң гана бөлүкчөлөргө эмес, жалпы эле кызматчы сөз түркүмдөрүнө тиешелүү: “Вообще же споры о “лексичности” или “нелексичности” значений, выражаемых частицами по существу беспредметны: служебные слова отличаются от самостоятельных слов в первую очередь тем, что их семантика выступает в преобразованном виде, обеспечивающем возможность выражения ими обобщенных значений, близких к грамматическим” (Черкасова, 1967, с.9). Е.Т.Черкасова бул билдирүүсү аркылуу кызматчы сөз түркүмдөрүндө лексикалык маани таптакыр жок болуп кетпестен, ал маани грамматикалык мааниге жакындаганын, т.а., грамматикалык маани басымдуу болуп, лексикалык маани ылдыйлаганын белгилеп жатканын баамдоого болот. Ал эми А.М.Щербак: “Степень утраты послелогоми лексических значений и уровень грамматикализации неодинаковы, хотя можно с уверенностью сказать, что большая часть их в той или иной мере сохраняет семантику знаменательных слов”, -дейт (Щербак, 1987, с.56). Бул окумуштуу да кызматчы сөздөрдө (т.а., жандоочтордо) лексикалык маани биротоло жок болуп кетпестен сакталарын, себеби грамматикализация процесси ар кандай деңгээлде болорун билдирет.

Аталган маселеге кең-кесири токтолгон адис окумуштуу катары филология илимдеринин доктору К.К.Молгаждаровду эсептөөгө болот. Ал көмөкчү сөздөр деп кызматчы сөз түркүмдөрүнөн тышкары жардамчы атоочтор менен жардамчы этиштерди атап, алар жөнүндө төмөнкүдөй ойлорун докторлук диссертациясында да, илимий монографиясында да билдирет: биринчиден, ал “А.А.Реформатский, А.И.Смирницкий, Н.К.Дмитриев, Х.М.Ходжилаев, Л.С.Бархударов, В.М.Жирмунский, Н.Хаджыеминогли, М.Оразов көмөкчү сөздөрдө лексикалык да, грамматикалык да маани болот деген пикирди колдошот”, -дейт. Экинчиден, “Жалпы көмөкчү сөздөрдүн маанисине байланыштуу айтылган Л.С.Бархударов, В.М.Жирмунский, А.А.Реформатский, М.Оразов, А.И.Смирницкий ж.б. пикирине таянып, көмөкчү сөздөрдүн тобунун ар түрдүү кызматына шайкеш лексика-грамматикалык

семантикасы болорун жана аны көмөкчү кызматка оошкон сөздүн жаңы сыпаттагы мааниси деп билебиз”, -дейт да, үчүнчүдөн, жогорудагы ой-пикирлерин жыйынтыктап келип, К.К.Молгаждаров бул сөздөрдүн тобуна төмөнкүдөй өзүнүн когурунду аныктамасын берет: “Негизинен кызматчы сөздөр деп, сөз менен сөздү жана сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштыруу үчүн колдонулган, өздөрү айкашкан сөздөрдүн түшүнүктөрү аркылуу боектор берип, аларга орток болуп, форма жагынан жыйынтыкталган, лексика-грамматикалык мааниси бар сөздөр экендиги анык”, -дейт (Молгаждаров, 2012, 35, 40, 174-б.). Ал эми бөлүкчөлөр боюнча жана модальдык сөздөр боюнча көлөмдүү монографияларды жараткан якут окумуштуусу Н.Е.Петров: “Частицы занимают промежуточное положение между самостоятельным словом и аффиксом”, -деген оюн айтат (Петров, 1978, с. 19). Бул окумуштуунун бөлүкчөлөрдү маани берүүчү сөздөр менен мүчөлөрдүн ортосундагы көрүнүш катары караганын алардагы лексикалык мааниси да, грамматикалык мааниси да жокко чыгарбаганы деп эсептөөгө болот.

Жогорудагыларды жыйынтыктап келип, биз кызматчы сөз түркүмдөрүнө төмөнкүдөй аныктама ыйгардык: “Сүйлөмдөгү сөздөр менен бирге айтылып, тиешелүү болуп турган сөзгө ар кандай кошумча маани берген, сөз менен сөздү, сүйлөм менен сүйлөмдү байланыштырып турган, негизги сөз түркүмүнөн айырмаланып, лексикалык мааниси кандайдыр бир даражада басаңдаган, грамматикалык мааниси басымдуу болгон сөздөрдүн тобу кызматчы сөз түркүмдөрү деп аталат”.

Окумуштуулардын ой-пикирин жалпылаштырганда кызматчы сөз түркүмдөрү грамматикалык гана категория эмес, алар лексика-грамматикалык категория деген бүтүмдөрүн туура деп эсептөөгө болот. Эгер алар грамматикалык гана категория катары каралса, анда кызматчы сөз түркүмдөрү сөз болуудан калып, грамматикалык гана мааниси бар тилдик каражат катары илимде алар аффикстер (мүчөлөр) сыяктуу милдет аткарып калмак. Ал эми бул сөз түркүмдөрү кызматчы сөз түркүмдөрү деген статуска ээ болуш үчүн алар лексика-грамматикалык каражаттар деп аталышы керек. Кызматчы сөз түркүмдөрүнө арналган атайын түркологиялык иликтөөлөрдөн алар ушундай деп аталарын көрдүк. Демек, алар негизги сөз түркүмдөрү эмес, кызматчы сөз түркүмдөрү болсо дагы мүчө эмес, сөз деп таанылат. Ошондуктан алар негизги сөз түркүмдөрү сыяктуу эле сөздүктөрдө кең-кесири орун алып келет. Ал эмес сырткы түрү жагынан мүчөгө жакындап бараткан кызматчы сөз түркүмдөрү да сөздүктөрдө жолугат. Мисалы: гана, го, миш (Юдахин, 1965, 176, 177, 529-б.). Ошол себептүү кызматчы сөз түркүмдөрүндө лексикалык маани басаңдатылган, грамматикалык маани басымдуу деп берилгени максатка ылайыктуу дешет адис окумуштуулар.

Жыйынтыктап айтканда, биз кыргыз тил илими үчүн башын ачып алуу зарыл деп эсептеген эки маселе тең түркологияда атайын илимий изилдөөлөр аркылуу мурдараак эле чечилгени менен, алар өзүнчө илимий көз караш катары кыргыз тил илими боюнча улам жарык көрүп жаткан эмгектерге толук кандуу киргизилбей келет. Биздин пикирибизче, түрк тилдер илиминдеги мындай жаңылыктар кыргыз тил илиминен да дароо, толуту менен, ошондой эле так орун алышы зарыл.

БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

Адабияттар

1. Азыркы кыргыз адабий тили. –Б., 2009, 475-507-б.
2. Грамматика киргизского литературного языка. Часть 1. Фонетика и морфология. –Ф.: Илим, 1987, 344-365 с.; 378-400 с.
3. Грамматика современного башкирского литературного языка. М., 1981, с.323-329; 351-358.
4. Дмитриев Н.К. Грамматика башкирского языка. –М.; -Л., 1948, с.131.
5. Зейналов Ф. Служебные части речи в современных тюркских языках. (На материале огузских языков). Автореф. дис. ... докт. филол. наук. –Баку, 1966, 84 с.
6. Карымшакова А.Т. Кыргыз тилинин морфологиясынын жана лексикологиясынын маселелери. (Макалалар жыйнагы). – Б., 2009, 158 б.
7. Карымшакова А.Т. Частицы в современном кыргызском языке. –Б.: Мектеп, 1998, 158 с.
8. Кыргыз тили: Энциклопедиялык окуу куралы. –Б., 2004.
9. Маслов Ю.С. Введение в языковедение. Учебник. 5-ое изд. –М., 2006, с.172.
10. Молгаждаров К.К. Түрк тилдериндеги көмөкчү сөздөрдүн калыптанышы жана өнүгүшү (байыркы, орто, азыркы түрк тилдеринин материалдарынын негизинде. –Б., 2012, 251 б.
11. Оразов М. Служебные имена в тюркских языках. (На основе материала современного казахского, узбекского, туркменского языков). Автореф. дис. ...канд. филол. наук. –Ташкент, 1970, 24 с.
12. Петров Н.Е. Модальные слова в якутском языке. –Якутск, 1964.
13. Петров Н.Е. Частицы в якутском языке. –Якутск, 1978.
14. Цой А.С. Служебные слова как объект русской лексикографии. –М., 2008, с. 132-174.
15. Черкасова Е.Т. Переход однозначных слов в предлоги. –М., 1967, с.9.
16. Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков. (Наречие, служебные части речи, образительные слова). –Л.: Наука, 1987, с.50-122.
17. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. –М., 1965.
18. Юрин А.В. К вопросу о семантике служебных слов. – Чарджоу, 1960.